

ADABIYOTDA - BOBURNING O'RNINI

Olimjonova Zarnigor Shokirjon qizi, Najmiddinova Sarvara Samariddinovna

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutining Farg'ona Mintaqaviy filialining talabalari

Annotatsiya: Buyuk ijodkor bo'lgan, Zahriddin Muhammad Bobur 47 yil umr ko'rsada o'zidan o'chmas iz qoldirgan. U nafaqat tarixda balki adabiyotda ham o'z o'rniga ega. Uning yorqin shoirlilik iste'dodini ruboiylaridan ham anglasak bo'ladi. Bobur o'z kechinmalarini shu darajada betakror noziklik bilan ifoda etganki, ijodkorning vatanga bo'lgan muhabbati oshsa oshadiki, kamaymaydi. Zero, adabiyot Boburdek ijodkorlarning lirik asarlari bilan go'zaldir. Shuningdek, maqolamda uning hayoti bilan birgalikda ijodini ham yoritdim.

Kalit so'zlar: Bobur, ruboiy, adabiyot, Andijon, Boburnoma, she'r, Humoyunnoma, tarix, nasr, jasorat.

Zahriddin Muhammad Bobur, boburiylar sulolasining asoschisi, shoh va shoirdir. Boburning otasi — Umarshayx Mirzo Farg'ona viloyati hokimi, onasi — Qutlug' Nigorxonim Mo'g'uliston xoni va Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Boburning onasi o'qimishli va oqila ayol bo'lib, Boburga hokimiyatni boshqarish ishlarida faol ko'mak bergan, harbiy yurishlarida unga hamrohlik qilgan. Bobur barcha temuriy shahzodalar kabi maxsus tarbiyachilar, yirik fozilu ulamolar ustozligida harbiy ta'lim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini o'rganadi, ko'plab tarixiy va adabiy asarlar mutolaa qiladi, ilmfanga, she'riyatga qiziqqa boshlaydi. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan «Bobur» («Sher») laqabini oladi. Bobur otasi yo'lidan borib, mashhur sufiy — Xoja Ahrorga ixlos qo'yadi va uning tariqati ruhida voyaga yetadi, umrining oxiriga qadar shu e'tiqodga sodiq qoladi. Keyinchalik, «Boburnoma» asarida Bobur Xoja Ahror ruhi bir necha bor uni muqarrar halokatdan, xastalik va chorasizliqdan xalos etganini, eng og'ir sharoitlarda rahnamolik qilganligini ta'kidlaydi. Otasi Axsida bevaqt, 39 yoshida fojiali halok bo'lgach, oilaning katta farzandi, 12 yoshli Bobur valiahd sifatida taxtga o'tirgan. Movarounnahr esa 15-asr oxirida temuriy shahzodalar yoki mulkdor zodagonlar boshchilik qilib turgan vaqtda, deyarli mustaqil bo'lib olgan ko'pdanko'p viloyatlarga parchalanib ketgan edi. Movarounnahr taxti uchun kurash avjga chiqqan, turli siyosiy fitnalar uyushtirilmog'chi edi. Buning ustiga Umarshayx Mirzoga tobe bir necha bek va hokimlar yosh hukmdorga (Boburga) buysunishdan bosh tortadilar. Ularning ayrimlari Boburning ukalarini yoqlasa, ba'zilar mustaqillik da'vosini qiladi, yana boshqa birlari Boburga raqib, boshqalari amaki, tog'alariga qo'shib, uni jismonan yo'qotish payiga tushadi.

Bobur Afg'onistonda bir fotih sifatida emas, balki shu yurt, el obodonligi va ravnaqi uchun jon kuydirgan tadbirli hukmdor sifatida qizg'in faoliyat ko'rsatdi, uning manfaatlari yo'lida odilona va oqilona ish tutdi. Afg'onistondagi amaliy faoliyatiga ko'ra, Bobur butun Xuroson va Movarounnahrda qudratli davlat boshlig'i va muzaffar sarkarda sifatida katga obro' orttira bordi, mintaqadagi siyosiy hayot e'tiborli o'ringa ko'tarildi. Shayboniylarning tobora kuchayib borayotgan yurishiga qarshi birgalikda chora ko'rish masalasida Sulton Husayn Boyqaro barcha temuriy hukmdorlar qatorida Boburni ham maslahat yig'iniga maxsus taklif etishi ana shunday yuksak nufuzni ko'rsatuvchi dalildir. Bobur shu taklif bo'yicha Hirotga o'tlanadi. Husayn Boyqaroning to'satdan vafot etishiga (1506) qaramay, u Hirotga boradi va temuriy hukmdorlar bilan uchrashib muzokaralar o'tkazadi. Temuriy hukmdorlarning birlashib Shayboniyxon qo'shinlariga to'siq qo'yish rejalari amalga oshmaydi va tez orada birinketin mag'lubiyatga uchrab, saltanatni batamom qo'ldan chiqaradilar. 1507 yil boshlarida Bobur Hindistonga yurish boshlaydi. Ammo, bu urinishi muvaffaqiyatsiz tugab, yana poytaxt

Kobulga qaytadi. Lekin Bobur Hindistonda uch yarim asrga yaqin hukm surgan qudratli boburiylar sulolasiga asos soladi. Bobur Hindistonda ham, xuddi Afg'onistonda bo'lganidek, ko'plab ijtimoiyxayrli ishlarni amalga oshirdi, mamlakat taraqqiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Tarqoqlik va parokandalikka, o'zaro ichki nizo, qirg'inlarga barham berib, viloyatlarni birlashtirdi, markazlashgan davlatni mustahkamlash va yurtni obodonlashtirishga, ilmu hunar va dehqonchilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Qurilish ishlariga boshchilik qildi. Boburning o'z guvoxligiga ko'ra, shoir sifatida ijodiy faoliyati Samarqandni ikkinchi marta egallagan vaqtda boshlangan; «Ul fursatlarda birorikkirar bayt aytur edim», deb yozadi u. Bobur Samarqanddaligining ilk oylarida Alisher Navoiy tashabbusi bilan ular o'rtasida yozishma boshlanadi. Bobur atrofida ijodkorlar to'plana boshlashi ham shu yillarga to'g'ri keladi.

Yorg'a qulmen degach Boburni rasvo ayladi,

Tengri mendek bandasini qilmasun rasvo yana.

* * *

Bir pariy men telbani husnig'a moyil qilg'udek,

Ko'zum ichra yer tutub ko'nglumda manzil qilg'udek.

Ko'nglumizga javr behad qildi ul nomehribon,

Jonima yuz ming g'amu mehnatni hosil qilg'udek.

Notavon ko'nglumga ishq qayg'uni kelturgudek,

Ayshu ishratni ko'nguldin qayg'urur el qilg'udek.

Qilmadi Farhodu Majnun o'zni rasvo men kibi

Kim, bu nav' ish ish emasdur hech oqil qilg'udek.

Ul pariy ishqida Bobur jon berib, ey ahli ishq,

Ishq atvorini ishq ahlig'a mushkil qilg'udek.

* * *

Yangi oy yor yuzi birla ko'rub el shod bayramlar,

Manga yuzu qoshingdin ayru bayram oyida g'amlar.

Mening bu tori mo' yanglig' tanimg'a toblar soldi

Ul oyning yuzida sunbul

Jumladan, Binoiy, Abulbaraka va Bobur o'rtasidagi ruboiy mushoirasi Samarqanddagi qizg'in adabiy hayotdan darak beradi. Umuman, davlat arbobi va ko'p vaqti jangu jadallarda o'tgan sarkarda sifatida ijtimoiy faoliyatining eng qizg'in davrida ham, shaxsiy hayoti va davlati nihoyatda murakkab va xatarli sharoitda qolgan chog'larida ham Bobur ijodiy ishga vaqt topa bilgan, ilm, san'at va ijod ahlini o'z atrofiga to'plab, homiylik qilgan, ularni rag'batlantirgan.

O'tmish adabiyot va tarix, musiqa va san'atdan yaxshi xabardor bo'lgan, diniy ta'limotga chin ixlos qo'ygan Bobur har doim olimu fozillar davrasida bo'ldi, xususan ijod ahliga, kasbu hunar sohiblariga samimiy ehtiromlar ko'rgazib homiylik qildi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirib turdi. Ijod va san'at ahliga bunday mehrlar munosabat aslo bejiz bo'lmagan. Bobur tabiatan ijodkor edi. Yigitlik yillaridan boshlab to umrining oxirigacha samarali ijodiy ish bilan shug'ullandi, har qanday sharoit va vaziyatlarda ham ijoddan to'xtamadi, natijada, har jihatdan muhim boy ilmiy va adabiy meros qoldirdi.

Bobur 18—19 yoshlarida ruboiy va g'azallar yoza boshlagan. Uning «Topmadim» radifli g'azali va «Yod etmas emish kishini g'urbatda kishi» misrasi bilan boshlanuvchi ruboiysi o'sha yillardagi hayoti bilan bog'liq. Boburning ulkan san'atkorligi shundaki, shaxsiy kechinmalarini jiddiy umumlashma darajasiga ko'tara oladi va natijada asarlarida olg'a surilgan g'oyalar umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tariladi. Bobur ijodida, xususan, she'riyatida kindik qoni to'kilgan ona yurtini dildildan qo'msash, uning tuprog'iga talpinish, g'ariblik azoblaridan o'tli hasrat, yoru diyor soginchi va visol ilinji, takdir zarbalari va turmush uqubatlari, zamona nosozliklaridan nola badiiy tahlil etiladi.

Bobur ijodida ishqmuhabbat, sevgisadoqat, visol va hijron mavzui ham salmoqli o'rin tutadi. Uning g'azal va ruboiylarida, tuyuq va masnaviyalarida ma'shuqaning maftunkor go'zalligi, beqiyos husnu latofati, sharqona odobu axloqi, nozu karashmasi yengil va o'ynoqi, musiqiy va ravon misralarda katta mahorat bilan tarannum etiladi.

Boburning o'z she'riy asarlarini to'plab, devon holiga keltirgan sanani ko'rsatuvchi aniqtarixiy ma'lumotlar ma'lum emas. Ammo «Boburnoma»ning 1518—19 yillar voqealari bayoniga bag'ishlangan faslida Bobur devonini Kobuldan Samarqandga yuborganligi to'g'risida so'z boradi. Demak, shu yillarda uning devoniga tartib berilgan va mazkur devon Movarounnahrda ham tarqalgan.

Hozirda uning 119 g'azali, bir masna she'ri, 209 ruboiysi, 10 dan optik tuyuq va qit'alari, 50 dan ortiq muammo va 60 dan ziyod fardlari aniqlangan. Devoni tarkibida umumiy hajmi 270 baytdan iborat 8 masnaviy ham o'rin olgan.

Hindiston yurishlari davri (1521)da Bobur «Mubayyin» asarini yaratdi. Masnaviy tarzida yozilgan, islom huquqshunosligi va shariat aqidalariga bag'ishlangan bu asarda Movarounnahr va Hindistonga oid o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bo'yicha qiziqarli ma'lumotlar ham jamlangan. Valiahd Humoyun va Komron Mirzolariga dasturulamal sifatida mo'ljallangan «Mubayyin»da, ayni zamonda, namoz, zakot va haj ziyorati to'g'risida ham shar'iy mezonlar bayon qilingan. Shu yillarda Bobur Sharq she'riyatining asosiy masalalaridan biri aruz vazni, uning nazariyasi va amaliyotiga oid ilmiy risolasini yakunlaydi. Bobur nomini dunyoga mashhur qilgan shoh asari «Boburnoma» ustidagi ijodiy ishini 1518—19 yillarda boshlagan.

Boburning yuqorida keltirilgan asarlaridan tashqari, «Xatti Boburiy», shuningdek musiqa san'ati va harbiy ishlariga maxsus bag'ishlangan qator risolalari ham bo'lgan. Ammo keyingi ikki asar matni huzur topilgan emas. «Xagti Boburiy»da muallif arab alifbosini taxrir etib, yozuvni soddalashtirish va osonlashtirish maqsadida uni turkiy til va talaffuz mezonlariga moslashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, Zahriddin Muhammad Bobur nafaqat shoh balki adabiyotda o'z o'rniga ega bo'lgan ijodkor hamdir. Boburdek, insoning ijod mahsullaridan bahramand bo'lish, bizga yuksak dunyoqarash beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahridin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent-2018
2. Sayfiddin Jalilov. Bobur haqida o'ylar. Sharq-2006